

УДК 82.09"18":[398.21:398.3(=161.2)

Шевченкові афоризми та народні паремії: типологічні паралелі

Наталя САЛТОВСЬКА

Кандидат філологічних наук,
доцент кафедри фольклористики Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
01601, м. Київ, вул. Володимирська, 64
e-mail: natalka449@ukr.net

Статтю присвячено вивченню Шевченкової афористики в її зв'язку з народними пареміями. У ній порушено питання типологізації народних паремій та авторських афоризмів. Простежено спільні та відмінні риси досліджуваних об'єктів, визначено фольклорну основу авторського тексту. Дослідниця зазначає, що у творчому доробку Кобзаря і авторські, і народні паремії підпорядковані єдиній художній манері митця. Спорідненість цих двох видів афоризмів у Шевченкових творах можна спостерігати на різних рівнях: структурному, функціональному та тематичному.

Ключові слова: Шевченкові афоризми, народні паремії, тематичні групи, типологізація.

Уже 174 роки (саме стільки часу минуло від першої публікації "Кобзаря") дослідники та поціновувачі творчості великого майстра слова намагаються досягнути його творчий феномен. А відтак, в українській шевченкіані сформувалися вектори дослідження, серед яких фольклоризмові творчості поета відведено важливу роль. Т. Шевченка прийнято називати "народним поетом", який писав зрозумілою народною мовою, який порушив у своїх творах усі можливі особистісні та соціальні проблеми, що хвилювали його "знедолений народ" та які не зазвучали ще писемною мовою так, як звучали в народній. "Шевченко сказав то, – зазначав у свій час М. Костомаров, – что каждый народный человек сказал бы, если б его народное существо могло возвыситься до способности выразить то, что хранилось на дне его души. Святое сокровище – оно скрывалось там под тяжестью житейской прозы и было для него самого невидимо, незаметно, пока животворные звуки гения не коснутся до сокровенных тайников души и не нарушат безмолвия мысли своею упоительною мелодиею и не покажут чувству того, что составляло его достояние и не было до сих пор ощущаемо. Пробужденный от своей прозаической апатии голосом такой поэзии, народный человек с трепетом и восторгом готов воскликнуть: "Это самое я только что готов был сказать точно так, как сказано поэтом!" [2, с. 304].

У дослідженнях фольклоризму Шевченкової творчості аксіоматичним стало твердження про народнописаний вплив (М. Костомаров, П. Куліш, І. Франко, Ф. Колесса, Д. Ревуцький, М. Коцюбинська, Г. Штонь, Л. Задорожна). Та й чи можна сьогодні заперечити М. Костомарову, що "...поезія Шевченка є безпосереднім продовженням народної поезії, і не даремно з'явилася вона саме тоді, коли давніші народні пісні стали забуватися" [2, с. 304]; чи спростувати його твердження, що "Шевченко співає так, як народ ще не співав, але заспіває так за Шевченком" [2, с. 306]; чи не погодитися із твердженням І. Франка, що поетичний словник

Т. Шевченка увібрав “увесь сік українських народних пісень” [8, с. 59]? Звичайно, що ні, адже ці істини давно потверджені та засвоєні не одним поколінням українців.

Метою нашого дослідження є бажання порушити ще один можливий вектор у вивченні фольклоризму Шевченкового слова – студіювання шевченкової афористики на предмет спорідненості її з народними пареміями. У коло наукових зацікавлень учених, переважно мовознавців: П. Филиповича (“Поет огненного слова” зі збірника “Тарас Шевченко”, 1921), Л. Добржанської (“Крилаті Шевченкові вирази”, 1961), І. Білодіда (“Крилате слово Шевченка”, 1964), А. Власенко-Бойцун (“Цитування й парафрази Св. Письма в творчості Тараса Шевченка”, 1988), В. Калашника (“Поетичні афоризми Тараса Шевченка (спроба типології)”, 1998) – Шевченкова афористика втрапила досить давно. Зокрема, крилаті слова та вислови поета в укладанні збірників авторських афоризмів, створенні відповідних тематичних класифікацій цих текстів. Проте і до сьогодні залишається відкритими питання впливу народних паремій на авторську афористику Т. Шевченка, на можливі контамінації та запозичення, а також проблема фольклоризації авторської афористики.

Народні паремії та авторські афоризми мають низку спільних ознак: лаконічність, глибокий зміст, стійкість відтворюваних стереотипів, художню узагальненість; формулювання і перших, і других – у легкій для запам’ятовування формі, де за певною характерною ознакою відображено багато різних явищ.

Під афоризмом розуміємо короткий влучний оригінальний вислів, в якому узагальнено глибоку думку, виражена в лаконічній формі, інколи несподівано парадоксальній. Афоризм завжди містить більше значення, ніж передбачено формою, ніколи не аргументує, але впливає на свідомість неординарністю судження. Тому афоризми часто називають крилатими словами [3, с. 106].

Під пареміями розуміємо родове поняття на означення розмаїтої групи малих прозових і віршових образно-афористичних творів: прислів’їв, приказок, примовок, загадок, вітань, побажань, подяк, поздоровлень, формул ввічливості, чемності, дотепів, жартів, каламбурів, скоромовок, прокльонів. Паремії виникають на найвищій стадії конденсації людської думки, яка у процесі узагальнення набутого досвіду сягає свого апогею в передачі інформації.

Фактично не існує такого предметного поля людської життєдіяльності, про яке не було б складено народне прислів’я чи інший паремійний жанр не проілюстрував би ситуацію чи подію залежно від свого функціонального навантаження. Тому в повсякденному спілкуванні вони набули неабиякої популярності. А поліжанровість паремій ще й сприяє увиразненню комунікативного процесу, дозволяє “максимально точно передати дух ситуації, щоб зберегти неповторну тональність бесіди” [6, с. 185]. Використання ж паремій у художній літературі сприяє увиразненню авторського тексту, чим часто-густо наближає його до розмовної лексики, що і спричиняє ефект “народної мови”. У Шевченкових творах цей ефект доведено до максимального естетичного канону, зрештою, таке вільне володіння мовою та глибоке знання традицій народу призвело до формування української літературної мови та власне української літератури.

Шевченків геній продемонстрував своїм “Кобзарем” неабияку здатність творчого процесу. Тематичні групи Шевченкової афористики вражають своїм розмаїттям. Навряд чи сьогодні можна назвати українського письменника, більш цитованого у комунікативному процесі, ніж Т. Шевченко. Він – актуальний, причому актуальний від часу написання своїх творів і до сьогодні. Він – популярний, особливо у часи соціально-політичних зрушень в Україні. Індекс цитування саме його афористики чи парафраз зростає неймовірно. Постає питання: чому? Мабуть, через те, що “Шевченко ... писав для майбутнього: його естетична транс-

формація фольклору випереджала час і тодішню мовно-літературну практику. У Шевченковій мові не було замилювання сентиментальністю народного вислову, він не стилізував народну пісню, а творив гармонійну оригінальну поезію з її щирою, мелодійною мовою, в якій відбивалася висока художньо-естетична культура сприймання то ніжного, то суворого, то гумористичного народного слова" [5, с. 133].

Проаналізувавши твори поета з повного видання "Кобзаря" (Харків: "Видавничий дім "Школа", 2005) та скориставшись одним із найповніших зібрань Шевченкової афористики – "Шевченкова криниця" (упорядкування В. Дорошенка та Т. Майданович), укотре пересвідчуємося, що для Т. Шевченка народна творчість – органічна, природна складова його ества, а не об'єкт захоплення чи пошук нових стильових рішень.

Підтвердженням тому є близька спорідненість авторських текстів із народними. На Шевченкові афоризми один із перших звернув увагу М. Номис під час укладання збірника "Українські приказки, прислів'я і таке інше" (1864). У коментарях до передмови він, зокрема, зазначає: "З незабутого Кобзаря я повибирав не тільки справжні приказки, од народу ім взяті, а й вірші, що їх письменний наш люд, – а деякі навіть і народ уже, вживають замість приказок". Наприклад: поширене в народі Шевченкове: "Єсть на світі доля – а хто її знає? Єсть на світі воля – а хто її має?" [7, с. 115]; "В своїй хаті – своя й правда, і сила, і воля" Кобз [7, с. 428]; народне: "Своя хата – своя правда", "Чия хата, того і правда" [7, с. 428].

Залучення Шевченкових афоризмів до збірника народних паремій свідчить про неабияку популярність у народі авторських висловів. Варто зазначити, що і сьогодні, перебуваючи у фольклорних експедиціях, нерідко чуємо з уст респондентів поряд з народними пареміями авторські Шевченкові, що побутують як народні.

Опрацьовуючи авторські та народні словесні формули, ми простежили низку певних закономірностей, покликаючись на видання "Шевченкова криниця" (2003), в якому зафіксовано 1120 одиниць, з-поміж яких 1030 одиниць – авторські, 90 – народні. Варто зазначити, що у поезії Т. Шевченка домінують авторські афоризми (за винятком ліро-епіки – поеми "Гайдамаки", "Сон" та ін.). Частотність уживання народних паремій у художній спадщині Т. Шевченка надзвичайно низька. Це свідчення того, що, як зазначає Г. Левченко, "Шевченко підпорядковував народну творчість своїм творчим завданням, він підходив до фольклору не з вузькостилізаторською метою, а творчо" [4, с. 124]. Усі афористичні вислови поета чітко підпорядковані авторській манері влучно, гостро і лаконічно висловлювати свої думки. Мовній стилістиці автора підпорядковані навіть ідіоматичні вислови на кшталт "ні пари з уст": "Вона все ходить з уст ні пари" ("Причинна") [10, с. 18], "Пішов козак світ за очі" ("Думка") [10, с. 22].

Проте у великих поетичних формах Т. Шевченко все ж вдається до прямого цитування народнопоетичних зразків, за допомогою яких не лише яскраво демонструє, а й творить авторську інтертекстуальну поетичну модель. Органічне входження паремій у текст, із одного боку, демонструє не просто знання автором цього пласту фольклору, а вільне, природне оперування ним, із іншого – робить текст "доступним" і "рідним" читачеві, чим забезпечує неабияку популярність творів.

Наприклад, у "Гайдамаках" спостерігаємо відносну частотність і різножанровість паремій (прислів'я, велеризми, прокльони, приказки-застереження): "Гроші мур ламають"; "Де можна лантух, там торби не треба"; "Бодай не дивитись, бодай не казати! Бо за людей сором, бо серце болить!"; "Дрімать.. навіки бодай задрімали!"; "Купили хрину, треба з'їсти; плачте, очі, хоч повилазьте: бачили, що купували – грошам

не пропадуть!"; "...поки сонце зійде, то роса очі виїсть"; "Пийте, поки п'ється, бийте, поки б'ється!"; "Цу-цу, скажені! Схаменіться! Бач, розходилися!". Останній текст – прокльон, який Т. Шевченко використовує і у поемі "Сон" /Комедія/: "Цур тобі, мерзенний Каламарю...", "Цу-цу, дурні! Схаменіться! Чого се ви раді" – у значенні застереження, причому застосує так званий автоповтор (кілька разів рефреново використовуючи в тексті).

Якщо простежити частотність вживання народних паремійних одиниць, то можемо зробити висновок, що найулюбленішими були: "Цур йому!"; "Та цур йому, пек!"; "О, крий боже!"; "Боже мій, боже!" – у різних авторських інтерпретаціях та в різних творах ("Гайдамаки", "Катерина", "Назар Стодола" та ін.).

Інтертекстуальна поетика Т. Шевченка досягла свого розвою у драмі "Назар Стодола". Головні герої так і "сиплють" народною афористикою: "Береженого Бог береже"; "Аби б через поріг, то ми й за поріг глянем!"; "Вольному воля, а спасеному рай"; "Більш копи лиха не буде"; "Думає, що наша сестра – коза: поженеш, куди схочеш"; "Казав пан: кожух дам, – та й слово його тепле"; "Піймав не піймав, а погнатися можна"; "Не гріте залізо не зогнеш"; "Поспіємо ще з козами на торг"; "Рівніш згадиш, тісніш ляжеш"; "Та вже мені не вчиться, як ділом повернуть"; "Як коржа, так коржа! Як спечемо, так і дамо"; "Цур йому, який нехороший!"

В епістолярії Т. Шевченко частіше послуговується народними пареміями – це, очевидно, пов'язано зі стилістичними вимогами до жанру і з бажанням максимально точно передати тональність бесіди, душевний стан автора та його ставлення до тих подій, про які йдеться у листах. Шевченкове вдале застосування паремій у комунікативному акті надає його листам неабиякої образності та зайвий раз підтверджує думку, що фольклор для Т. Шевченка – природне середовище. У кількох листах до різних адресатів натрапляємо на такі два прислів'я: "Нехай собака лає, вітер рознесе"; "За лежнею, бачиш, ніколи й посидить". В епістолярії Т. Шевченко вдається до прямого цитування паремій, а в художніх творах часто трапляються такі конструкції, в яких народний наратив не зазнає авторських модифікацій, і його не цитують, а лише набуває певного стилістичного обрамлення:

Народні паремії	Шевченкові афоризми
"Там добре, де нас нема"	"Аж бачу, там тільки добро, де нас нема"
"Бог усе дає, як сам знає"	"Все од Бога. Од Бога все"
"Такая правда, як на вербі груші"	"А може, то така правда, як на вербі груші"

Отже, проведене дослідження Шевченкової афористики та народних паремій дає підстави стверджувати, що у творчому доробку Кобзаря – паремії і авторські, і народні, які підпорядковані єдиній авторській манері митця. Спорідненість авторських і народних афоризмів у Шевченкових творах спостерігаємо на різних рівнях: структурному, функціональному, тематичному.

Глибока ідейна спрямованість творів потребує постійного безапеляційного підтвердження думки, що афористика і авторська, і народна забезпечує їй особливу глибину, проникливість і колорит. Унаслідок насиченості творів образними висловлюваннями у Т. Шевченка виробився неповторний авторський стиль.

Білоруський поет і літературознавець М. Богданович, характеризуючи творчість Т. Шевченка, у поетичний спосіб писав: "Є зірки, які настільки близькі одна од одної й так рівно еднають своє тіло, що видаються нам за одне неподільне ціле. "Подвійними зірками" зуть ці світила. Їх доля стала долею музи Шевченка і української народної поезії: подвійною зіркою сяють вони в світі мистецтв і краси" [1, с. 39].

ЛІТЕРАТУРА

1. Богданович М. Краса и сила / М. Богданович // Украинская жизнь. – 1914. – № 2.
2. Костомаров М. Воспоминание о двух малярах / М. Костомаров // Слов'янська міфологія. – К., 1994. – 384 с.
3. Літературознавча енциклопедія : У двох томах / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К., 2007. – Т. 1. – 608 с.
4. Левченко Г. А. Нариси з історії української літературної мови першої половини XIX ст. / Г. А. Левченко. – Київ ; Харків, 1946.
5. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова / С. Я. Єрмоленко. – К., 1987. – 247 с.
6. Пилипчук С. М. "Галицько-руські народні приповідки" : пареміологічно-пареміографічна концепція Івана Франка / С. М. Пилипчук. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 219 с.
7. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклав М. Номис / упоряд., приміт. та вступна ст. М. М. Пазяка. – К.: Либідь, 1993. – 768 с.
8. Франко І. Я. Передне слово (До Перебенді Т. Г. Шевченка) / І. Я. Франко // Твори : в 20 т. – К., 1955. – Т. 17.
9. Шевченкова криниця. Збірник афоризмів із творів Тараса Шевченка / Вступ. сл. Л. І. Андрієвського. Упорядн. В. Дорошенко, Т. Майданович. – К., 2003. – 256 с.
10. Шевченко Т. Г. Кобзар / Т. Г. Шевченко. – Харків : Школа, 2002. – 688 с.

Shevchenko's Aphorisms and Folk Proverbs:
Typological Parallels

Natala SALTOVSKA

This article is devoted to the study of Shevchenko's aphoristics in its relation to national proverbs. The question of the typologization of folk proverbs and author's aphorisms is raised in it. Convergent and divergent features of the objects are traced, folkloric basis of the author's text is defined. The researcher holds that in creative heritage of Kobzar both author's and folk proverbs are subordinated to the single manner of the master. The cognation of these two kinds of aphorisms in Shevchenko's works can be observed at different levels: structural, functional and thematic.

Keywords: Shevchenko's aphorisms, folk proverbs, thematic group, typologization.

Афоризмы Шевченко и народные
паремии: типологические параллели

Наталья САЛТОВСКАЯ

Статья посвящена изучению афористики Т. Шевченко в ее связи с народными паремиями. В ней затронуты вопросы типологизации народных паремий и авторских афоризмов. Прослежены общие и отличительные черты изучаемых объектов, определена фольклорная основа авторского текста. Исследовательница отмечает, что в творчестве Кобзаря и авторские, и народные паремии подчинены единой художественной манере художника. Родство этих двух видов афоризмов в произведениях Т. Шевченко можно наблюдать на разных уровнях: структурном, функциональном и тематическом.

Ключевые слова: афоризмы Т. Шевченко, народные паремии, тематические группы, типологизация.

Стаття надійшла до редколегії 15.04.2014

Прийнята до друку 18.05.2014